Szűcs Judit

A Gyökér utca 1. számú ház berendezésének néhány kérdése

„Nem lehet jövőt építeni múlt nélkül.
Akinek nincs múltismerete, az tenyészik, az nem él."

(Nemeskürty István)

A kérdés vizsgálatával, és a berendezés elkészítésével összetett feladatot vállaltunk; egyszer a nevezett ház történetét, az adott városrészre és általában Csongrádra jellemző vonások felgyűjtését és bemutatását.

A Gyökér utca 1. számú ház az 1986-ban 23 házból álló épületegység, műemlékileg védett egység része. Az utca neve — az idősek nyelvén *„gyükér"* — a kiskertekben és a Bökény földjén termelt zöldségfélék egyikére, a cukorgyökérre utal. Az itt élők e növény termesztésének szakértői voltak. A városrész legidősebb lakói, azok szülei és nagyszülei halászok, hajósok, hajóácsok, kisparasztok, kubikosok és napszámosok voltak. A ház utolsó tulajdonosa kubikos vagy ahogy itt mondják, „kubis" volt.

A Juhász Antal néprajzkutató és Geönczeöl László főmérnök által kiválasztott ház két utca sarkán áll, hosszára a főutcának számító Öregvár utcára, a ház homlokzati része, a kerítés és a kamra szabálytalan félkörívet húz, és egyben a Gyökér utca kezdetét jelenti.

Először essék szó a ház külső megjelenéséről, a homlokzat és az ablak kiképzése kérdéséről.

A bel- vagy belsővárosi házak többsége állóhézagos deszkaoromzatú volt. Nyersanyagát a Tiszán a Kárpátokból leúsztatott fenyőfa adta. Készítői a hajó- és épületácsok voltak. Díszét a vízvető deszka és tartójának csipkézett széle, a világítási céllal készült kivágás formája és a fölé rakott többrétegű ciráda adta. A kivágások formája: két-két kereszt, ablakocska, háromszög, hold vagy szív alak lehetett. Ez a díszítés eltér a Szegeden és környékén elterjedt napsugárdíszes homlokzattól. Esetleg rokonságot tarthat a Püspökladányon és a Palócföldön leírt hasonló díszítéssel?[1] (A lehetséges kapcsolatok felkutatása önálló vizsgálatot érdemel.) Előfordult, hogy az oromzat díszei a kerítéseken is megismétlődtek, vagy a nagykapu is faragásos díszt kapott. A városrész házait az 50-es években vizsgáló Palásti Pál ezeknek csak töredékes nyomát találta. Ennek az oka az is, hogy a fát nem konzerválták, és így legfeljebb negyven évet élt meg (Benke István közlése alapján).

(Díszes fa oromzatú ház a város több részében, például a Kétágú vagy a Pacsirta utcában található. Ezek mielőbbi feldolgozása fontos lenne.)

A Gyökér utcai ház oromzata a 30-as évek közepéig *„nem dëszka vót, sárral vót bëtapasztva, belül nád vót."* (Czagányné). 1934—35-ben a szomszédban lakó épületács, Benke István készített új, fa oromzatot (Czagányné, Mészáros János). Palásti Pál bemutatja ezt is.[2] Benke István és társai: Nyilas Antal, Deák István, Gál István és Gál Ferenc is *„kinézték"* a már meglévő oromzatot és *„lërajzolták"* (Benke). Tehát a meglévőket csinálták újra.

A tárgyalt házon korábban az utcára csak egy ablak volt. (Sőt a városrész házai egy részén az utcai falra nem is vágtak ablakot.) Az egyetlen ablakra kisgyerekkorából Czagányné így emlékszik: *„Az nekëm nagyon tetszëtt. Két fatábla, ami csukható-nyítható vót. Kékre festve më̈g két piros tulipán. Mikor kinyílott* (ti. a paletta), *akkor a falat díszítëtte."* Röviden *„tulipános palét"*-nak nevezte a fatáblát az adatközlő. Egy másik ablak az udvarra nézett. (Egy fa ablaktábla a Gyökér utca 13-as számú ház ablakán 1986 tavaszáig megmaradt.) A rekonstrukció már a két ablakos tábla nélküli változatot idézi, amelyet szintén a harmincas években alakítottak ki.

És ezután következzék a múzeumház két szobájának vagy népnyelven a *„nagy"* és a *„kisház"*-

nak a berendezése, pontosabban annak néhány lényeges kérdése. A ház sarkos berendezése Csongrádon paraszti környezetben a XX. század első felében gyakori volt. Helyenként az 1940-es évekig is, de előfordult, hogy nyomaiban 1980-ig is megmaradt.

A sarkos elrendezés fogalmát, történeti hátterét a Magyar Néprajzi Lexikon megfelelő, szobaberendezés c. szócikkéből idézzük. „Az ajtóval szemközti fal egyik szögletében állt az asztal, mellette a falnál →padok. Az asztallal rézsút szemközti sarkot foglalta el a tüzelőberendezés. Az ágyak a fennmaradó két szögletbe, ill. falszakasz elé kerültek, a →székek az ágyak elé, a →láda →sublót s esetleg →szekrény, →pohárszék a falmenti bútorok közébe . . ." „Gyökerei a feudalizmus korai szakaszáig nyúlnak vissza . . ."[3]

A szerkezet, mondhatjuk, ezer éves, ugyanakkor a belé helyezett tárgyak változtak. (Sőt kezdetben nem is voltak a mai értelemben vett bútorok.) Azonos szerkezet mellett a múzeumházban két korszak bútorait tudjuk bemutatni. A *„kis"* vagy *„öregház"*-ban festett — kék alapon virág díszítésű — bútorokkal a múlt század végi, századforduló táji állapotot idézünk, jelentős részében Csongrádon gyűjtött, arányaiban, ha lehetett színében és díszítésében is összeillő darabokból összeválogatva.

A sarokpad és az asztal, melyek a berendezés alapvető darabjai, Paróczai Mária hagyatékából kerültek a múzeumba. Tehát az említett bútorok az ajtóval szemben, a sarokba kerültek, az ágy szemben, jobbra a fal mellett áll. A tárgyak elrendezésében gondot okozott a ház mérete, amely miatt a láda nem kerülhetett elsődleges helyére, a nagygerenda alá. Az ajtótól balra helyezve már másodlagos helyén van. A fogas és a téka helyét a szóbeliség, az irodalmi pédák és a méretek együtt határozták meg. Így került a tálasfogas a láda fölé, a téka vagy *„palackos"* az ajtó mögé.

A gyűjtés és a berendezés egy problémájáról essen szó. A 60-as és a 70-es években országosan újabb lendületet kapott a tájházak és múzeumházak berendezése. A feladatot megoldó néprajzkutatók ehhez korábbi gyűjtéseiket is használhatták, de az említett időszakban gyűjtve még a múlt század vége és a jelen század eleje házberendezéséről tájékozódhattak. 10—25 év időkülönbséggel már másképpen lehet és kell dolgozni. A ma szóbeliséggel adatokat gyűjtő a század elejéig is csak emlékfoszlányokat talál. Ebből kell építkezni a szakirodalom segédletével.

A festett bútorú *„öregház"* berendezésénél az előbbiekben leírt helyzetben volt jelen sorok írója is. A legidősebbek gyermekkori emlékfoszlányaira és a szakirodalomra támaszkodva kellett berendezni az említett szobát. Kérdés, hogy melyik forrást milyen mélységig, részletig szabad használni. Esetleg nem érdemesebb-e fehér foltként meghagyni azt a részletet, amelyhez helyben vagy az adott tájon nincsen adat?

Vegyük sorra, hogy a festett bútorok használatuk utolsó korszakában milyen hely- és funkcióváltozáson mentek át, és nézzük meg, hogyan tudják leírni őket adatközlőink, és hogy mindezekből milyen általános, elvi megállapítás tehető!

A mai 60—80 évesek gyerekkorukban még láttak festett bútor. Ha a nagyszülő velük élt, tehát több generáció bútordarabja került egymás mellé, vagy módosabb volt és saját maga cserélte bútorait, ott csak egy-egy darab, legtöbbször a láda maradt meg, esetleg a palackos a pad vagy egy-egy fogas. Ha a nagyszülők önállóan és a tanyán éltek, még a 30-as, 40-es években is a festett bútorait, ott csak egy-egy darab, legtöbbször a láda maradt meg, esetleg a palackos, a pad vagy maradt meg, leghamarabb az ágy került ki a *„ház"*-ból. Az ágyra egyetlen adatközlő sem emlékezett és a múzeumba sem került.

A szobában legtovább, a 20-as évekig leggyakrabban a láda maradt bent. Vagy a nagygerenda alatt (az utcai falnál) vagy a hátsó ágy előtt az udvari ablak közelében állt. Ekkor a többi bútor körülötte már nem festett volt. De a láda mintás festésével a helyiség dísze lehetett. Ekkor is főként ruhaneműt és más textíliát tartottak benne. Benke István anyja is a szobában tartotta a ládát és azon *„mángolt"* (ti. mángorolt). Több generáció együttélésekor két láda is előfordulhatott (Benke és Blázsikné). A szülőé a *„nagyház"*-ban, a nagyszülőé a konyhában vagy a kamrában állt. (Idővel a szülők is kitették a kamrába.) A Benke István nagyanyjának példája általános lehetett: *„Az öreganyám a konyhába vót, azt úgy lakta, mint a gólya a fészket. Az mindig azon ült . . . azon ëvett"*. Bizonyára személyes holmiait is a ládában tartotta.

A kamrában eredeti vagy stelázsivá alakított formában edények tárolására szolgál. Ha a szú nem ette meg, nem tüzelték fel, nem került még jó állapotban a múzeumba (ahogy ez néhány

A palackos a vízpad fölött.

darabbal történt), akkor az udvaron találjuk. Egyetlen példány, Blázsik Györgyné nagyanyjának ládája festékétől, lábaitól, eredeti tetejétől megfosztottan szolgál az udvar végén.

Váry Gellért a múlt század közepéig érő emlékezettel a cselédek szobájából fenyőfa ládát említ, amelyben ruhát tartottak.[4] A ládát nem írja le részletesebben. A szóbeli emlékezettel utólérhető időben a század tízes és húszas éveiben látott ládák méretéről és színéről a használatáról és az előbbiekben írottak kiegészítéseképpen a következőket tudjuk mondani. A 80 év körüli adatközlőink szüleinek és nagyszüleinek (esetenként még a kettő együtt) egyidőben is megvolt a tárgyalt bútoruk. Benke István édesanyjáé a *„kisház"*-ban a nagygerenda alatt állt, *„rozsdabarna színű volt, mint a tégla. Vót rá festve tulipán is."* (A nagymamáét már említettük korábban.) Fodorné Marsovszki Erzsébet is két ládára emlékezik, az Ék utcában lakó szülőknél a szobában álló láda: *„Az anyámé nem vót magosabb, mint ez az asztal* (70 cm). *Csak egyszínűre bë vót festve, ződ vót. Aszt az alsóneműt belehajtogattuk. Fijók vót benne, abba tartották a pészt, akinek vót."*

A tárgyalt időszakban a láda nagysága anyagi-társadalmi helyzet kifejezője. Említett adatközlőnk erre utal a család ládáira történő visszaemlékezéseiben: *„Aki mán gazdagabb vót, az tulipános ládát kapott. Nagyanyámnak nagyobb ládája vót, mint édësanyámnak. Mer annak nagyobbat tuttak vënni. Az is szép tulipános vót. Ződ vót* (ti. az alapszíne), *piros tulipánok vótak az ódalán."* (Fodorné)

A Gyökér utca 1. számú házban a 20-as években még a *„nagyház"*-ban volt egy *„nagyobb tulipános láda, Francis néni hozománya."* (Benke) A helyét már nem tudja biztosan az adatközlő. „Francis néni" lánya, aki 1914-ben született, a következőképpen emlékezett feltehetően ugyanerre a ládára: *„Nem használtuk már bënt . . . a kamrába gabonát tartottunk benne. Teteje së vót neki. Festëtt vót."* (Czagányné) A 20-as 30-as éveket bemutatva már nem tettünk a *„nagyház"*-ba ládát.

A *„palackos"-t* szobában csak elvétve, *„pitarban"*, konyhában majd a kamrában látták (Czagányné, Benke, Csépainé, Szepesiné). A falra akasztva edény, tárgyak elhelyezésére szolgált. Csongrádon a nyitott (ajtó nélküli) változata lehetett általános; csak ilyenek kerültek a múzeumba, és ilyenekre emlékeznek. Csépainé férje nagyanyjának *„gërëndás"* konyhában használt, futórózsás díszítésű *„palackos"*-ára emlékszik. Czagányné a Gyökér utcai házban látottat mutatja be. *„Két póca vót, fölül kicifrázott dëszka, fëlülre is lëhëtëtt pakolni. Kék, szilvakék* (ti. az alapszíne) *piros festés vót rajta, valami kis virág."*

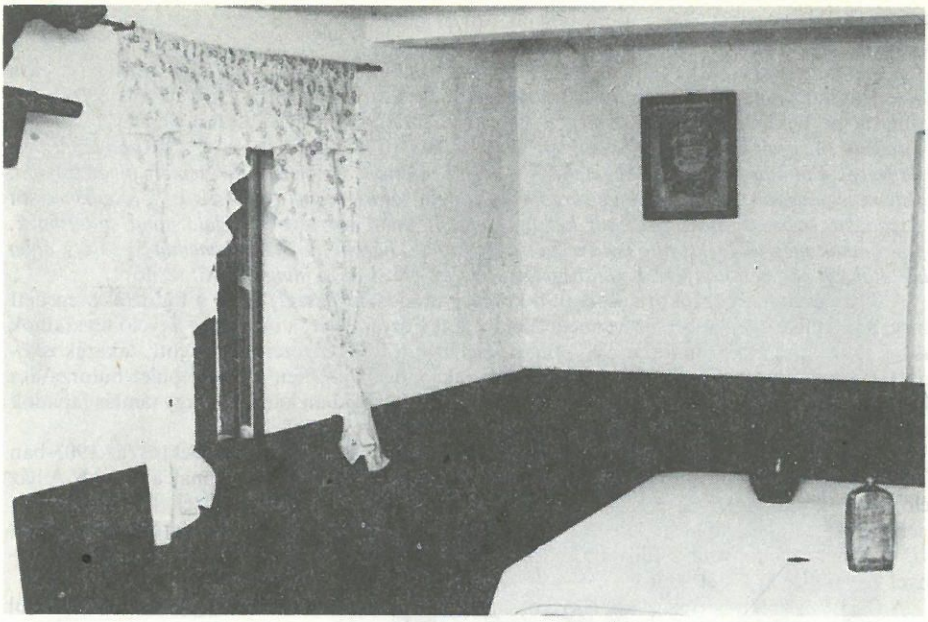
A bútordarab helyéről mondja: *„Emlékszëm ëgy palackosra a nagyházba. Kékre festve piros mintázással. Hátul, a hátsó ágy, ott azon a falrészën. A fogas vót a konyha felül, amarú mëg a palackos. A hátsó ágy nem vót a falig* (ti. így lehetett odamenni a palackoshoz). *De aztán az is kikerült a kamrába . . . A boros kamrába jobbra a falon vót. Üvegëket, mëg amit féltëttek a gyerëkëtű, azt rakták oda. Hordódugókat. — Nézzed mán, ott van a palackosba* (ti. mondták a családtagok egymásnak.)!"

Ahogy a neve is jelzi, főként üvegek: pálinkás, olajos és ecetes üvegek tárolására használták, esetleg tányérokat raktak rá, (De az irodalomban általánosan használt téka vagy tálas elnevezést Csongrádon nem hallottam.) Feltehetően azért maradt meg minden helyiségben változatlan formában, mert bizonyos edénytípusok és apró tárgyak elhelyezésére mindig szükség volt.

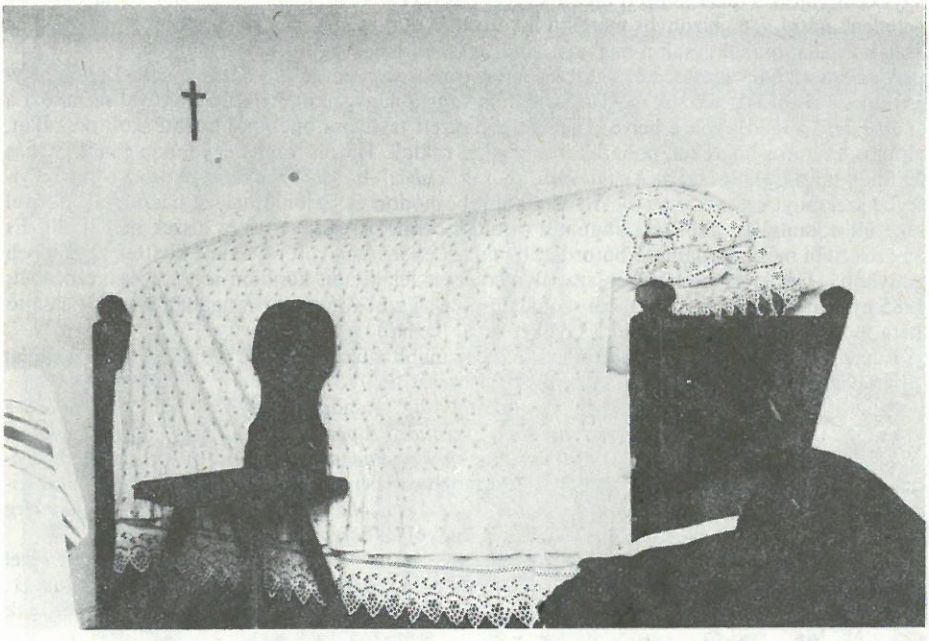
A kékre festett sarokpad csongrádi utóélete is felidézhető. Tanyán, még a 40-es években tanyán élő nagyszülőknél a szoba sarkában, tehát a régi helyén állt, *„egész sötétkék volt, színës virágokkal."* (Csépainé). Ugyanitt a láda már a kamrában volt. A kék pad Czagányné szerint a Gyökér utcai házban a húszas évek elejére datálhatóan a szabadkéményes konyha jobb belső sarkában állt. Kék-piros virágos és csíkos volt (Czagányné). Ahol ma kamrák mélyén előfordul, oda tanyáról kerülhetett be (Maszlag).

Kék ruhafogast egyik hagyományos helyén látott Csépainé a már többször említett házban és időben: *„A kuckó szájáig ért a fogas, tehát a kemënce mögé tëtték. Kék, de nem volt fölötte tányértartó. Piacra járó kabátokat akasztottak rá, amit nem mindënnap hortak."* És még egy, gyermekkori emlékezetből előbukkanó kék fogas. Blázsikné Óvári nagyapjáéknál látott olyan sötétkék fogast három akasztóval, amin a nagyapa a tajtékpipáját is tartotta.

Befejezésül megerősítjük azt a korábbi megjegyzésünket, hogy itt a festett bútorok utóéletét, előfordulásuk utolsó időszakát mutattuk be. (Figyelmen kívül hagytuk, hogy a két világháború

Az „öregház" ablaka a fodros függönnyel, előtte a sarokpad az asztallal

Az „öregház" jobb oldali, kemence előtti sarka az ággyal.

között reneszánszukat élték; újból készült festett bútor, amelynek tárgyalása azonban nem tartozik témánkhoz.)

A már bemutatott sarkos elrendezés — főbb vonásaiban — tovább élt a barnára vagy sárgára festett asztal, kanapé, sublat, ágyak és székek bútorzatú lakásban is. A bútorokat Fodorné mutatja be nekünk: *„Az asztal mëg a kanapé a sarokba vót."* Az asztal formája: *„A lába körösztbe, mëg vót kis talpa. Fijókja is vót, kanalat, kést* (ti. tartottak benne)." *„A kanapé sárgára vót festve. Vót hátvetője mëg a végin, hogy a karját rátëtte az embër. Négy személy ülhetëtt rajta. Magos végű ágyak . . . az ágy vége sárga vót. A végin vót kézimunka, fafaragás . . . Kemënce vót a szobába, búbos kemënce, ott vót két ágy, elő. A falhó vót téve az ódala mind a kettőnek. A harmadik mëg itt vót az ajtó háta mëgëtt."* A sublat *„három fijókos, ruhaneműt tartottak abba is." Raktak rá „belű tányért, aztán bëgrék, poharak elű. Vót rá slingölve* (ti. terítő)".

A 20-as években középkorúak (csak a kevésbé módosabb része?) azzal a bútorral öregedett meg, amit a felesége kapott férjhezmenetelekor. Ezt Füzesi Péter, a mindenre figyelő hivatalnok is így látta: „Az akkori parasztság . . . egész életében a földszerzésért kuporgott, takarékoskodott. Életmódjuk igen egyszerű volt, a városi lakás, de különösen a tanyaépület bútorzata a legszükségesebb. A tanyai szobában a fal körül az egyik sarokban kanapék vagy támlás fapadok voltak. Asztal, ágyak meg sublatos szekrény képezte a bútorzatot . . ."[5]

A berendezett ház történetében a sarkos elrendezés változataira a tízes évektől (az 1903-ban született Benke Istvántól) 1940-ig, a nevezett berendezés megváltozásáig vannak adataink. A ház élő, volt lakói (Czagányné és Konkolyné) szerint a szobát gyakran átrendezték. Ilyenkor az ágy nem, az asztal és a pad helye kissé változott, az udvari fal mentén elkerült a sarokból. A sublat volt a „legmozgékonyabb". Idővel a család asztalos tagja saját készítésű kisasztallal és szekrénnyel egészítette ki a bútorzatot .

A *„nagyház"* rekonstruálásakor a sarkos elrendezésnek egy olyan változatát mutatjuk be, ahol a sublat a nagygerenda alatt és az utcai ablakok között éppen középen áll, de már a *„tornyos kaszli"* is megjelenik a hátsó ágy előtt (Antalné közlése és szobája alapján). A sublat a felvetett ágyakkal, rajtuk a fehér hímzett takarókkal és párnákkal a *„tisztaház"*-at idézi, még ha a mindig vetetlen *„hátsó ágy"* bizonyos mértékű lakottságra utal is. (Ez megfelel a szoba 30-as években kialakult állapotának; csak a nagyapa aludt a szoba hátsó ágyán.)

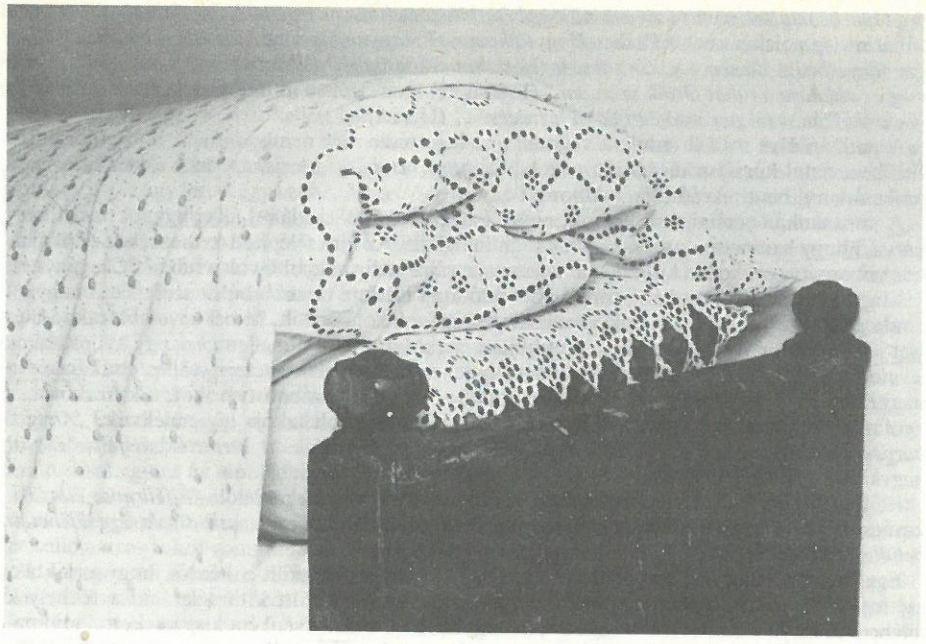
A sublat a *„ház"* mutatós és a tárolásban is fontos szerepet játszó darabja volt. Ennek helyés funkcióváltozását nézzük meg! A szobában vagy a nagygerenda alatt, az ajtóval szemközt a *„hátsó ágy"* végénél volt a helye. Tetejére, a hímzett takaróra búcsúból hozott szobrocskákat, virágos, feliratos bögréket, poharakat és tálakat raktak. Három vagy négy fiókja ruhák és más textíliák tárolására szolgált. A *„nagyház"*-ból a *„kisház"*-ba kerülhetett, amikor az előző helyiségbe szekrényt és kaszlit tettek. Itt is a korábbi módon és hasonló helyen használták. Idővel kikerült a kamrába, ahol régi limlomot tároltak benne, itt már terítő és díszek nélkül állt. És ha ezek után még használható bútordarab maradt és szükség volt rá, akkor kivitték a szőlőbeli gunyhóba. De, hogy ne lehessen szabályszerűséget felállítani, kerüljön ide a következő adat; 1985 nyarán Mártonéknál az utcai szobában polgári szobabútor társaságában a sublat az ajtó háta mögött állt. (Ezt hoztuk el a Gyökér utcai házba.)

Reméljük, hogy a fentiek illusztrálásaként egy újabb múzeumban be tudjuk mutatni a sublat — esetleg másik darab — hely- és funkcióváltozását is!

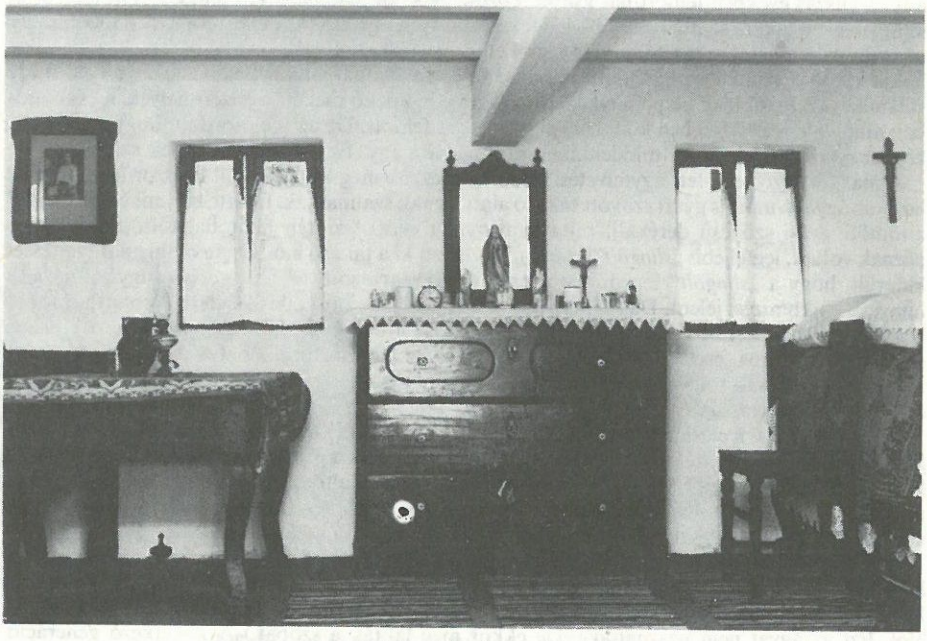
A szabadkémény teljes lefedéséig, *„lëpallatolásáig"* mindenütt a *„ház"*-ban, mai nevén a szobában lakott a család. *„Hun nyőttek föl a gyerökök? A padkán, mezítláb . . . mëg a kuckóba. Rossz kabát mëg rongypokróc, oszt ott ugráltunk mëg a kanapén."* (Maszlag) A meleg kemencének ősztől tavaszig több funkciója volt. Ezeket folytassuk a hajdani gyerekek visszaemlékezéseivel. *„Sokat melegëdtem a kuckóba. Én tudom, hogy a kuckóba aludtam. Abba ágyaztak. Jó meleg vót."* (Czagányné). A gyerekek veszekedtek a kuckóbeli helyért (Blázsikné).

A kemencepadka korábbi takarója egy-egy subadarab lehetett, a rongyszőnyeg elterjedésével — a szóbeliséggel elérhető legkorábbi időben már erre is használták, padkatakarónak hívták. (Azt a textíliát, amellyel valamit, kaszlit, sublótot, asztalt vagy padkát lefedték, takarónak nevezték. Ma a takaró és terítő elnevezést felváltva használják a legidősebbek.[6]

A kuckó nemcsak hálóhelyül szolgált, hanem a háztartásban is szerepe volt: *„Mán délután két*

Az „öregház" *ágyfelvetése közelről.*

A „nagyház" *ajtóval szemközti fala.*

óra tájon bëáztattuk a párt langyos vízbe és bëtëttük a kuckóba melegëdni." (Újváriné). A kemence vállát meleg polcként használták: *„Hagytá kovászt? Hagytunk persze. Ott van a kemënce vállán ëgy tányérba. A kemënce vállára tëttek tejet altatni köcsögbe."* (Blázsikné). *„A kemënce tetejire mëg az oldalára a ruhát tëttük száradni."* (Blázsikné). Téli estéken itt üldögéltek, ettek: *„Körülültük a padkán a tál pogácsát, ittuk rá a fröccsöt."* (Újvári).

A padkán ülve sokféle munkát végeztek, ezek jó része már nem gyűjthető. A legidősebbek életében, fiatal korában megszűnt a szabadkémény, a *„ház" „tisztaház"* lett; a kemence vagy funkciótlanul bent maradt, vagy kihordták.

A múzeumház berendezésében a kemence és a padka funkciótlanul áll rongypokróccal letakarva, ahogy használata utolsó időszakában kialakult. Az újra felépített kemencéhez és padkához viszonyítva az eredeti kisebb volt, a kemence válla pedig nagyobb volt a falnál. (Czagányné).

Míg a kemence fűtőtestként, formájából adódóan töltötte be több bútor szerepét, a nagygerenda a ház szerkezetének részeként szintén bútor funkciójú is volt. Minél kevesebb rakodóhelyet jelentő bútor volt a házban — gondoljunk arra, hogy a láda mellett csak egy kis palackos lehetett egy-egy házban — annál fontosabb lehetett a kemence teteje, válla, padkája és a nagygerenda. Amikor még lakták a szobát, akkor ide rakták a borotvatokot, a kaszakövet, a gyufát, a nagykést, esetleg a tamburát. Czagányné, a ház volt lakója így emlékszik. *„Amíg a bátyám odahaza vót, vót tamburája. Azt ott tartotta. A gyufát ott tartották, a féltve őrzött nagykést a gyerëkëk elől."*

Előfordult, hogy az ünnepi süteményt is oda rejtették a gyerekek elől. *„Éjféli mise előtt* (ti. karácsonykor) *elkészült a rétes, oszt a nagygërëndára fëltaszították a tepszit. Csak rëggel lëhetëtt belülle ënni."* (Blázsikné).

Egy ház, épületegység berendezésének vizsgálata során felmerült a kérdés, hogyan laktak, esetleg aludtak a sokgyermekes család tagjai. Hogyan fejeződött ki az életmód a fekhelyek létében? A lányos házaknál a magasra vetett ágyba is altattak helyenként kisgyereket. A szalmazsák és a magasítást jelentő deszka közé, az ágy szétbontása nélkül, az ágyterítőt felhajtva befektették a gyereket. Mészáros Jánostól is hallottuk, aki ezt a Gyökér utca 1. számú házban a tízes-húszas években felnőtt hat gyerek közül egyikként élte meg. Helyenként tolit húztak ki az ágy alól éjszakára szintén a kisebb gyerekek számára. A toliba szalmára rongypokrócot tettek — emlékezik a hajdani tanító fia, Horcsik Péter. De a ház volt lakói is említették. A sublat alsó fiókja kihúzva szintén szolgálhatott a család kisebb tagjainak alvóhelyül. Czagányné aludt így valamikor. Az előbbiek alapján elképzelhető, hogy a kuckó mellett a jelzett helyeken és módokon aludva, egy helyiségben lakva 6—8 gyermek is felnőtt. De az is előfordult, hogy a *„ház"*-at körberakták ággyal, és így mindenkinek jutott külön ágy. Ez inkább kivételnek számított.

A már többször említett ágyfelvetési módokat nézzük meg közelebbről! Először úgy látszott, hogy az ágyat a mintás gyári szövött takaró alatt legalól szalmazsák, fölötte helyenként libatollal kitömött gyári szövésű derékalj, rajta keményre tömött (szintén libatollal töltött) dunna és párnák voltak, legfeljebb *„slingölt"* lepedőszél látszott ki a takaró alól. De további adatgyűjtéssel kiderült, hogy a *„slingölt"* lepedőhöz ilyen párna is tartozott. (A *„slingölés"* vagy *„slingelés"* hímzést, lyukhímzést jelent. De a fehér vászon textíliák széle horgolt is lehetett. (A nagypárnából egyet-egyet vagy kettőt-kettőt tettek gombolással a fal felé fordítva az ágy tetejére. A hímzést színes: sárga, piros, esetleg kék selyem vagy klott alátét emelte ki. Ezt a díszes-színes ágyat esetenként nemcsak tollal tömött ágyneművel, hanem a két ágyvéghez rakott kerettel is megemelték. (A szalmazsák és a keret között rés maradt.)

Egy másik ágyfelvetési mód is elterjedt Csongrádon. Ennél az ágy szélén a dunna és egy vagy két párna *„slingölt"* széle látszott ki.[7] A lepedőszél az előző felvetési módnak megfelelően kilátszott a takaró alól. A két forma minden lehetséges változata előfordult; az ágy tetejére rakott párnából egy is lehetett, de az akkor az ágyfal felőli végéhez feltámasztva díszítette az ágyat. Előfordult, hogy az ágy végén csak két hímzett párna széle látszott ki.

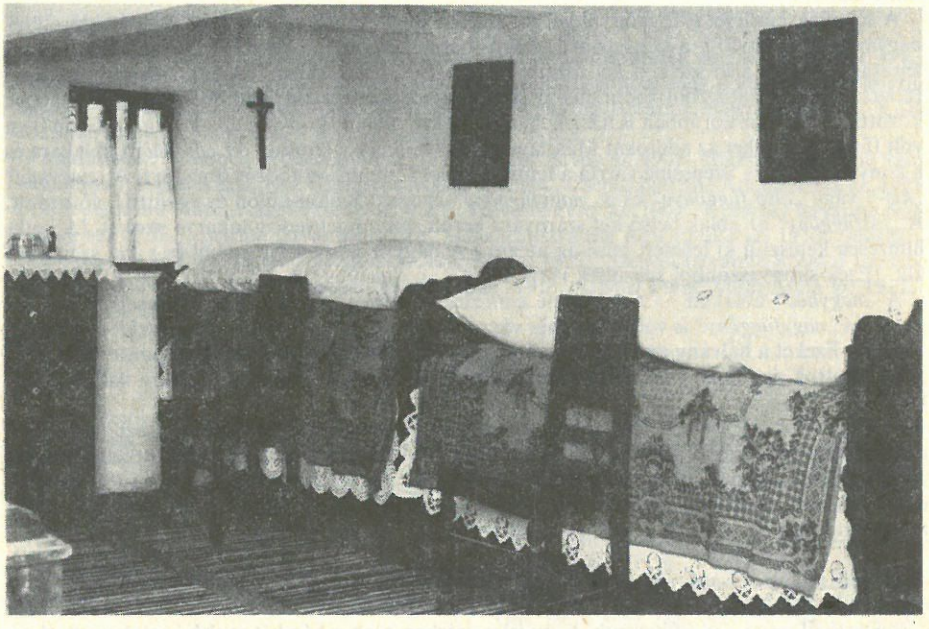
A városban gyűjthető két forma és variánsainak bemutatása után nézzük meg, hogy a berendezett házban milyen felvetés volt. Az 1914-ben született Czagányné szerint gyermekkorában csak az első ágyon volt egy-egy nagypárna és cakkos, hímzett lepedő látszott ki a takaró alól. Ezt az ágyat nem használták. (De ekkor még lakták a szobát.) A következő generáció

tagjaként Konkolyné emlékezett a harmincas évek ágyfelvetésére. A hímzett párna az ágy végénél látszott ki, hímzett lepedőre nem vélekszik. Ez a felvetés 1940-ben szünt meg, ekkor a falra merőlegesen fordították az ágyakat, a sarok elrendezés többi maradványa is eltünt; ekkortól aludtak a szobában a család fiatal lány tagjai.

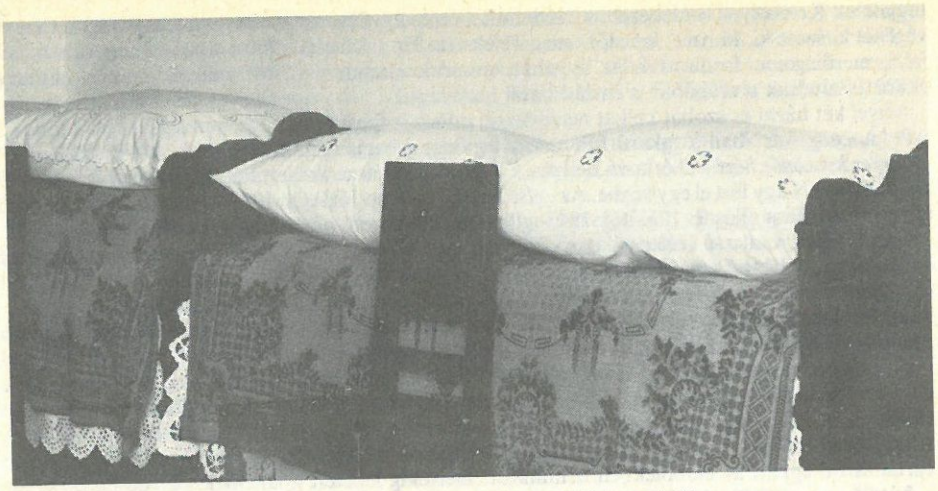
Mivel két házat és szobát kellett berendezni, mindkét felvetési mód bemutatására alkalmunk volt. A *„nagyház"*-ban a takaró fölé rakott egy-egy párnás formából látunk kettőt. Hiszen a *„kétszer köszönős házban"* (ahová belépve a vendégnek kétszer kellett köszönni, hogy mindenki meghallya) két ágy fért el egy végbe. Az *„első ágyon"* a Papp Józsefné 1927-től 1980-ig, a második ágyon Túri Kiss Illésné 1933-tól 1945-ig használt hímzett párnáját és lepedőjét látjuk. Az *„öregház"*-ban a takaró szélén kilátszó, hímzett dunna- és párnavéges formát mutatjuk be. (A festett ágyak felvetését már szóbeliséggel nem gyűjthettük, de más tájak adatai szerint a festett ágy felvetése is történhetett díszes, hímzett ágyneművel.)[8] Az itt bemutatott dunnavég szintén Papp Istvánné anyósáé volt. Ezt a felvetési módot részletesen — Pappnén kívül — Csépainé mondta el, aki Szabó ángyánál a 40-es évekig látott ilyet.

A szakirodalmi összegzésből megtudhatjuk, hogy az ágybéli portékával, ágyneművel „való cifrálkodás az I. világháború után már nagyon megritkult, a II. világháború után szinte teljesen eltünt".[9] Ennek alapján mondhatjuk, hogy a díszesen felvetett ággyal való cifrálkodás két világháború között és 45 utáni nyomait Csongrádon két fő változatban, annak lehetséges variánsaival együtt az előbbiekben bemutatott mértékig lehetett gyűjteni 1984—86-ban.

Láttuk, hogy 1940-es, 45-ös és 1980-as megszűnést datálhatunk. A megszűnés időpontjával annak okait is megtudtuk. Az általunk gyűjtött, részletes példák gyermektelen vagy fiúgyermeket szülő asszonyokra vonatkoznak. Ezek az asszonyok vagy halálukig (Csépainé példája a 40-es évekig megőrzött díszes felvetésről) vagy más településre költözésig (Túriné a csongrádi „szőllőkből" Dombóvárra költözött 1945-ben) vagy új ház építéséig (Papp Józsefné fia 1980-ban új házat épített) őrizték meg a fallal párhuzamosan elhelyezett ágy díszes felvetését. Ezek az egyedi esetek tipikus okokat jelentenek.

A „nagyház" *ajtótól jobbra eső része a felvetett ágyakkal.*

Az előbbi ágyak „slingölt" párnái közelebbről.

A berendezett ház lakóinak életében a hagyományos ágyfelvetés 1940-ben szűnt meg. Nagy Mihályné (Konkolyné édesanyja) akkor teszi az ágyakat a falra merőlegesen; ez az egész szoba berendezésének megváltozásával járt. A nagylányokat altatja a szobában. A polgáriasultabb életmód részeként már nem a felvetett ágy, hanem a nagylányok kényelmesebb elhelyezése a fontosabb.

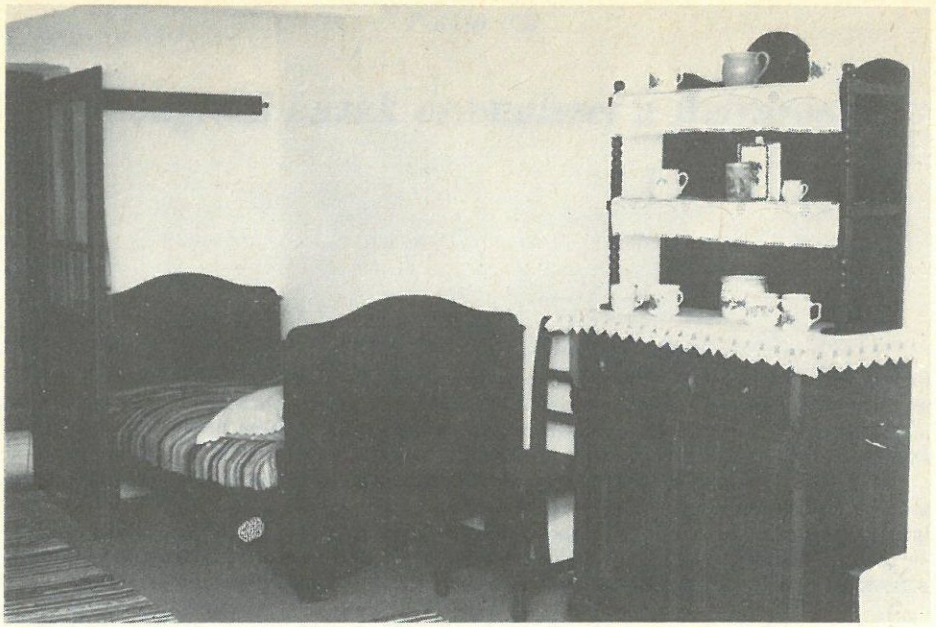
A textíliák kérdését a függönyökkel folytatjuk. Legkorábbi változatként — a legidősebbek nagyanyjuknál látva — a színes, apró virágos batisztból varrt, fodros függönyt idézték. Ennek leírása: a vitrázs alsó széle, a két szárny belső széle apró fodorral szegett, díszített. Az opál (átlátszó fehér) batisztból fodor nélkül készített változatra van adatunk a két világháború közötti időből, bár korábban is használhatták. A kis, udvari, konyhai ablakokon gyakran nem volt függöny. Ezeket az adatokat Maszlagnétól, Blázsiknétól kaptuk. Az *„öregház"* ablakára és a konyha ablakára Szepesiné varrta a fentiekben leírt mintás és fodros függönyt. A *„nagyház" „kis-"* vagy *„alsó függönye"* és a *„nagyfüggöny"* slingelt. Külön-külön és együtt is előfordult. A *„kisfüggöny"* az ablak belső két szárnyára került, háromnegyedéig takarva azokat. (A lyukhímzésen keresztül ki lehetett látni az utcára.) A nagyfüggöny a vitrázsból és a két szárnyból állt. (Ezek sifonvászonból készültek.)

A *„nagyház"* ablakán — Czagányné emlékezete szerint — talán kartonféleségből készült *„kis-"* és *„nagyfüggöny"* is volt. (De fehér vászonból varrt, slingelt függöny is készült a Belsővárosban.) Ezeket a halvány emlékeket a város más részeiből gyűjtött adatokkal pontosítottuk és gazdagítottuk, így tudtuk a fenntiekben leírt módon rekonstruálni az ablakokra való textíliákat.)

A hímzett, fehér vászon függönyegyüttesből csak eggyel rendelkezhetünk, ezt is Pappné anyósának kelengyéjéből kaptuk. Ennek figyelembevételével készült el a rekonstrukció Bukátos Istvánné, a ma élő legidősebb, csongrádi *„drukkkoló"* műhelyében. Bukátos néni (88 évesen!) és tanítványa Justinné Kocsis Katalin hímezte ki. A *„nagyfüggöny"*-ök a fotózás alkalmával még nem voltak kész.

*

Befejezésül újból hangsúlyozzuk, hogy jelen írásban csak a ház két szobájának bemutatását tűztük ki célul. A ház többi része berendezésének kérdéseit egy más alkalommal tárgyaljuk.

A „nagyház" *ajtótól balra eső része a* „hátsó ágy"*-gyal és a* „tornyos kaszli"*val. (A fotókat készítette: VINCZE LÁSZLÓ.)*

Ezúton is megköszönöm **dr. Juhász Antal** és **Tésikné Knotik Márta** szakmai tanácsait. A ház berendezésében nyújtott gyakorlati közreműködésüket köszönöm meg a következő csongrádi asszonyoknak: Maszlag Istvánné Bori Etelkának, Konkoly Istvánné Nagy Etelkának, Kókai Józsefné Hajdú Ilonának és a szomszédságában lakóknak.

Adatközlők: Antalné Oláh Julianna sz. 1898., Benke István sz. 1903., Blázsik Györgyné Samu Julianna sz. 1909., Czagányné Mészáros Mária sz. 1914., Csépai Jánosné Atkári Anna sz. 1925., Fodor Józsefné Marsovszki Erzsébet sz. 1904., Horcsik Péter sz. 1904., Konkoly Istvánné Nagy Etelka sz. 1928., Maszlag István sz. 1909., Maszlag Istvánné Bori Etelka sz. 1912., Mészáros János sz. 1911., Papp Istvánné Kelemen Julianna sz. 1937., Szepesi Istvánné Szántai Erzsébet sz. 1927., Túri Kiss Illésné Nagypál Magdolna sz. 1913., Újvári Pálné Máté Anna sz. 1911.

A gyűjtés 1984—86-ban történt.

Jegyzetek

1. DOROGI MÁRTON: Püspökladányi ácsmunkák, díszítések, cirádák. Püspökladány, 1985., Manga János. Palócföld. Gondolat. Bp. 1979. 50., 54.

2. PALÁSTI PÁL: Csongrádi házak oromdíszei. Csongrád megyei könyvtári füzetek. 1978. 6. 37.

3. K. CSILLÉRY KLÁRA: szobarendezés. In. Magyar Néprajzi Lexikon 5. Bp. 1982. 63—68.

4. VÁRY GELLÉRT: Emléklapok Csongrád múltjából. 1904. Szerk. Péter László. Szeged. Somogyi Könyvtár. 1974. 206.

5. FÜZESI PÉTER: Csongrád város 1922-ben. 1—9. Kézirat. 1962. Csongrádi Múzeum. 4.

6. K. CSILLÉRY KLÁRA: Rongypokróc. In. Magyar Néprajzi Lexikon. 4. Bp. 1981. 368.

7. NAGY GYULA: Parasztélet a Vásárhelyi pusztán. Békéscsaba. 1975. 235. A két ágyfelvetési mód közül az ágy ajtó felőli végén kilátszó hímzett dunna- és párnavéges változatot írja le.

8. K. CSILLÉRY KLÁRA: Ágy. In. Magyar Néprajzi Lexikon. 1. Bp. 1977. 42—45.

9. DEGRÉ ALAJOS: Ágybéli portéka. In. Magyar Néprajzi Lexikon. 1. Bp. 1977. 45., Tápé története és néprajza. Szerk. Juhász Antal. Tápé. 1971. 478. Tápén az ágyteritőre rakott 2—2 vagy 3—3, véggel hímzett párnás változatot is ismerték.